

עלון הדרכה להוראת פרשת-השבוע
ע"פ הגליונות של נחמה ליבוביץ

משפטים (תש"ל)

כ"ג י"ג - י"ט

שאלת הקשר שבין הפסוקים ובין הפסקאות - שבהן עוסקת שאלה א בפרשת משפטים - אינה קלה כלל. וכבר הראב"ע, העוסק רבות בפרושו בשאלת טמיכות פרשיות ופסוקים, כמעט שהתיאש למצוא לה תשובה מספקת. הלא כה דבריו בתחילת פרשתנו:

ד"ה כי תקנה:

אומר לך כלל לפני שאחל לפרש: כי כל משפט או מצוה כל אחד עומד בפני עצמו, ואם יכולנו למצוא טעם למח דבק זה המשפט אל זה או זאת המצוה אל זאת - נדבק בכל יכולתנו. ואם לא יכולנו, נחשוב כי החסרון בא מחוסר דעתנו...

אמנם יש פסקאות אשר המאחד אותן ברור, כגון כ"א י"ב-י"ז, או כ"א י"ח-ל"ו, או כ"ב כ'-כ"ב כ"ו; אך דוקא בפסוקים שעוסק בהם גליונו נראה לכאורה שאין שום נושא משותף לכלם. ואמנם שד"ל רואה את פסוקינו כמורכבים משתי חטיבות. ואלה דבריו:

י' ד"ה ושם שנים:

אחרי שהשלים עניני המשפטים הזכיר מצוות התלויות בחנינה וחסד, שהם לפני משורת הדין, והנה בשמיטה אמר "ואכלו אגיוני עמך", ובשבת אמר "וינפש בן אמתך והגר". וצוה גם כן על החמלה על בעלי-חיים, באמר (י"א) "ויתרט תאכל חית השדה" (י"ב) "למען יבוח שורך וחמורך".

י"ג ד"ה בכל אשר אמרתי אליכם תשמורו:

אחר שהשלים המצוות שבין אדם לחבירו חזר למצוות שבין אדם למקום, וסיים במה שפתח למעלה בסוף פרשת יתרו (כ' כ'); והנה שם הזהיר על עשית הצלמים וצוה על עשית מזבח לכבודו, ואח"כ הזכיר המשפטים שבין אדם לחבירו, ועתה חזר להזהיר על ענין האלילים ולצוות על כבודו ית'...

וקשה להסכים לדבריו ולראות את אסור עבודת האדמה בשמיטה ואת אסור מלאכה בשבת ומצוות השביתה בו כמצוות שבין אדם לחבירו "התלויות בחנינה וחסד שהם לפני משורת הדין", ונראה שנעשה מדבר המתלנה למצוה - עיקר המצוה וטעמה.

קאסוטו רואה את המשותף לפסוקים אלה באופן אחר. ובאמת הנושא הניתן בפירושו לפסקה כולה מתאים לה - פרט לפ' י"ג (שאלה א).

אשר לקשר בין הפסקה שלנו לפסוקים הקודמים לה (שאלה א), כדאי לזכור את שיטתו של קאסוטו על הקשרים האסוציאטיביים שבהם משתמש המקרא בסדור פרשיותיו. ואלה מקצת דבריו*

"אלה משיטות הסדור התופסות מקום חשוב בספרי המקרא היא שיטת האסוציאציה. ולא רק האסוציאציה של הרעיונות אלא גם ובעיקר האסוציאציה של המלים והביטויים, - שיטה, שתחילת כוונתה היתה אולי לשמש עזר לזכרון. חשיבותה של שיטה זו בחבנת סדורם של ספרי המקרא לא הוכרה עדיון במדה מספקת במדע המקראי... עוד לא הגיעו החוקרים המודרניים לידי הכרה שזה כלל גדול ברב היקפה של הספרות המקראית.

וכדוגמא לסדור זה הוא מביא את פרשת נשוא גספר במדבר: נדמה לכאורה כאילו אין בפרשיות אלו שום סדור כלל... ואולם לפי שיטת המקרא יש כאן סדור ויש כאן יחס: בסוף ענין המחנה כתוב שנצטוו לשלח מן המחנה כל צרוע וכו'. הזכרת הצרוע גוררת אחריה על סמך אסוציאציה רעיונית את דיני האשם הואיל והמצורע חייב להביא אשם ביום סהרתו, וכו'.

שאלה ב אינה קלה. רש"י 'הולך כאן בדרך שבה הולכים חז"ל לעתים קרובות לפרש שתי מלים קרובות בהוראתן ("מלים נרדפות") לא כחזרה לשם חזק אלא כמביעות שתי פנים לאותו ענין. פרש את דבריו יפה בעל באר יצחק:

השמיטה ובמיטה הם ענין אחד בכאן, ודרשו שכל קלה באה להורות ענין מיוחד; האחד - אסור עבודת הקרקע, והשני בא להוסיף איסור האכילה, ואיסור האכילה אינו אלא אחר זמן הבעור, כמו שיפורש זה בפרשת בהר. ולדבר אחר שפירש רש"י שניהם בעבודת קרקע: האחד - בעבודה גמורה, והשני בא להוסיף אסור העבודה הבלתי גמורה. והגמורה היא אשר על ידה תוציא השדה פירות וזרעים וירקות; והבלתי גמורה היא העבודה אשר על ידה יגדלו הצמחים ביותר ויהיו יפים ושמנים, כזבול וקשקוש. אמנם לא כל המפרשים הולכים בדרך זו ביחס למלים נרדפות, והנה דרך משל אומר תוך התנגדות גמורה לדרך הפרשנות הזאת -

ר' אברהם בן הרמב"ם ד"ה והשביעית תשמטנה ונמטתה

כפל לשון של עזיבה כדי לחזק, והכוונה - עזיבת השדה הזרע הפקר.

* בספר הכנוס העולמי למדעי היהדות כרך א' תש"ז עמ' 165. 2/.

אבל קשה לקבל את דעתו לגבי פסוקנו, מכיון שאנו מצויים כאן בתוך פרשה שכלתה הלכה, דברי חוק ומשפט ודינים ואסורים ולא בפרקי שירה; ועל כן הלך גם הראב"ע - הצוטה לראות בדרך כלל בשמות הנרדפים אמצעי חזק בלבד** - גם הוא בדרך של פירוש שתי המלות כמכוננים לשני אסורים שונים.

שאלה ב היא קשה מאד. מפרשי רש"י התאמצו לישוב את דברי רש"י בדרכים שונות - ר' אליהו מזרחי משתדל להגן על דברי רש"י בדרך פולמית:

...והיכן חייב מדברי הרב, שהזבול והקשקוש הוא מדאורייתא, עד שמען עליו (הרמב"ן) שאינו אלא מדרבנן?.. דילמא (=גם לדעת רש"י) מדרבנן הן וקרא אסמכתא בעלמא...?

ואולם בין שאר טענותיו להגנת רש"י מביא הוא אחת שהיא מוזרה מאד:

שהטענה הזאת (=טענת הרמב"ן נגד פירושו של רש"י ונטשת: "קשקוש וזבול") אינה על דברי הרב אלא על דברי ר' חזקוני. ומה שר' חזקוני מביא ד"א, שאינו נאמר אלא בדברי התנאים ותאסוראים בלבד, ואין הורשה לומר על דברי חז"ל: "ואינו נכון"?

והטענה הזו מוזרה, מפני שמי כהמזרחי יודע שגם רש"י עצמו מתנגד בכמה מקרים לפרושם של חז"ל. גם במסורות חזקוניות להלכה (כגון בפרשתנו כ"ג ב' "יש במקרא זה מדרשי חכמי" אבל אין לשון המקרא מיושב בהן על אופניו"), ואם רש"י מביא דברי חז"ל ב"ד"א", ששמע ששמעו וניסוקו עמו, וצורך הרמב"ן אם מפנה הוא טענותיו נגד רש"י.

מענינים ומעמיקים הם דברי הגור-אריה, המוצא כאן הזדמנות טובה להעמיק מחשבה ביחס שבין "מדאורייתא" ובין "מדרבנן". ואלה דבריו:

הרמב"ן הקשה על זה, דהא קיימא לן בפרק קמא דמועד קטן דלא הוי מדאורייתא אלא חרישה וזריעה, אבל שאר מלאכות כגון מקשקש ומזבל... לא הוי דאורייתא אלא מדרבנן.

ואין ספק כי רש"י ראה חגמרא, ואין לומר דרש"י היה סובר דהן מלאכה (=קשקוש וזבול) עדיפא משאר מלאכות דחזו מדרבנן... אלא רצונו לומר דהוי מדרבנן מפני שהתורה מסרן לחכמים איזו מלאכה אסורה ואיזו מלאכה מותרת, ומפני זה כולן דרבנן. ומכל מקום כתב בתורה "ונטשתה" - משאך מלאכות, אלא שמסרה לחכמים (=לקבע) איזו מלאכה אסורה ואיזו מותרת. וכחאי גונא הוי מדרבנן...

ומה שפירש רש"י כאן "ונטשתה" - מזבל ולקשקש, לא שבכתוב כתיב בפירוש זה (=פעולות אלו), אלא שהכתוב אומר "ונטשתה" - ממלאכה שאינה גמורה, וחכמים פירשו: זהו מזבל ומלקשקש.

לשאלה ד' וביחוד ד' עניין בדברי הרמב"ן ויקרא כ"ה ג' ד"ה שש שנים תזרע שדך. לשאלה ו' עניין במאמרי "דרכו של רש"י בהנאת מדרשים בפירושו לתורה***; שם מובאים כמה מקומות מדברי רש"י כדי להדגיש את דרכו בהעברת מאמרי חז"ל ומדרשיהם מפסוק שנדרשו בו במקור לפסוק אחר בתורה, קרוב או רחוק מן הראשון.

ח ד ה

בספר "חצי מנשה", פירוש על התורה מחכמי ספרד, צרפת ואשכנז, נעתקו מכתבי-יד לונדון אוקספורד לידען מינכען, מאת מנשה גראסבערג מטרעסטינא (לונדון תרס"א) נאמר בשם ר' אליעזר מוורמייזא (כ"ו) תלמיד רבנו גרשום מאור הגולה; לפרשת משפטים (כ"ג י"ט) "לא תנשל גדי בחלב אמו."

רמז: אין ליקח מינקת חבירו עד שתגמול בנה כ"ד חדשים; תבש"ל ימים הוא נמשך בחלב אמו. זהו (משלי כ"ג י') "אל תסג גבול עולם ובשדי יחומים אל תגוא."

הסבר מה "תבש"ל ימים? מה ענין הפסוק ממשלי לרמז שמצא בפסוקנו?

נחמה ליבוביץ

** עיין ר"מ בגליון ויחי תשי"ד.

*** בנספח לספרי "עיונים חדשים בספר שמות" המחלקה לחינוך ולתרבות תורניים בגולה (של ההסתדרות הציונית) והופיע גם כחוברת מיוחדת בהוצאה הנ"ל.